

ВЪВЕДЕНИЕ

Настоящото научно изследване е посветено на особено актуалните, в национален и европейски контекст проблеми, свързани с предпоставките, параметрите и условията, детерминиращи постигането на независим и пълноценен активен живот/стареене на възрастните хора.

В европейското и националното изследователско, и правно пространство съществуват проекти, нормативни и програмни документи, публикации и др. по въпросите на активния живот на възрастните хора, но те притежават предимно фрагментарен характер, като се отнасят за отделни техни проблеми с преобладаващи социални аспекти.

Целесъобразно и необходимо е провеждането на комплексно изследване на взаимнообусловените икономически и социални условия и фактори за активен живот на възрастните хора. В тази връзка трябва да се изтъкне, че от началото на XXI век се забелязват промени в подходите и целите на изследванията и разработването на концепции и стратегии в рамките на Европейския съюз по отношение на възрастните хора. Те вече не се квалифицират само като потребители – главно на социални помощи и услуги, а като активни участници на пазара на труда, в заетостта, в домакинството. От тази гледна точка особена значимост придобиват въпросите за постигането на новите изменения на обществения и личен живот на възрастните хора, които да се базират на съществени промени в тяхната ценностна ориентация. В тази насока съществена роля изигра „Европейската година на активния живот на възрастните хора и солидарността между поколенията“ (2012).¹

Съобразно посочените основни постановки, като *обект на изследването* се приемат възрастните хора на 55+ – годишна възраст, които в зависимост от конкретната цел на изследването се разпределят в съответни възрастови групи, съобразно данните от официалната статистика.²

Предметът на изследването се състои в установяване на въздействието на главните социално-икономически фактори, влияещи върху активния живот на възрастните хора.

---

¹ По-подробно за същността и съдържанието на понятието „активен живот/стареене на възрастните хора, виж в Глава първа, т.1.1.

² По отношение на дефинирането на понятието „възрастен човек“ по-детайлно вж. Глава втора, т.2.2.

Необходимо е да се уточни какво се влага в съдържанието на понятието „детерминанта/и“, в рамките на настоящето изследване.

Понятието „детерминанти за активен живот на възрастните хора“ означава съвкупност от ключови фактори, определящи същността и съдържанието на активния живот на възрастните хора във всички сфери на тяхната обществена и лична жизнена среда. Очевидно, съвкупността от фактори/детерминанти обхваща цялата палитра от въздействия, които формират реален активен живот.

Настоящото изследване се концентрира върху социално-икономическите детерминанти, които в най-висока степен предопределят възможностите за постигането на действително пълноценен активен живот на възрастните хора. По отношение на други възможни детерминанти, влияещи върху техния активен живот като здравеопазване и здравен статус, спортни дейности, култура и др. – те не се разглеждат и не попадат в обхвата на настоящето изследване. Необходимо е мобилизиране на капацитета на съответните институции за реализиране на свои изследвания, които ще допринесат за цялостно многоаспектно установяване на проблемните сфери и респективно на предприемането на необходимите съгласувани действия за постигане на активен живот на възрастните хора.

Настоящото научно изследване се концентрира върху няколко основни детерминанти, проявени и преплитачи се в социално-икономическата среда с демографските тенденции, обхванати чрез:

- Социалният модел с възможности да формира условията за реализация на човешкия капитал и неговите ресурси в процеса на стареенето.
- Социо-демографски профили и образователен статус на възрастните хора.
- Обучение през целия живот.
- Позиции на пазара на труда и в заетостта на възрастните хора.
- Профили на доходите на възрастните хора.
- Дискриминационни прояви спрямо възрастните хора.
- Степен на бедност и риск от бедност при възрастните хора.
- Дългосрочни социални услуги и грижи за възрастните хора.

Предвид посочените обстоятелства, **основната цел** на научното изследване е проучване и определяне на въздействието на основните социално-икономически детерминанти върху постигането на независим и пълноценен живот на възрастните хора като активна част от обществения живот в България.

От основната цел произтичат следните по-важни задачи:

- проучване, систематизиране и оценка на европейската и националната нормативна база и програмни документи, свързани с определените детерминанти за активен живот на възрастните хора;
- анализ и оценка на въздействието на социо-демографските профили върху формирането на активен начин на живот на възрастните хора;
- оценка на въздействието на степента на образование на възрастните хора върху техния начин на живот;
- влияние на пригодността на възрастните хора за участие на пазара на труда и за заетост, предопределяща техния финансово-материален статус;
- изследване доходите на възрастните хора по профилите икономическа активност, образование, възраст и пол, детерминиращи степента на активност на техния живот;
- разкриване предпоставките и проявите на дискриминация спрямо възрастните хора;
- идентифициране степента на бедност и на застрашените от риск за влизане в капана на бедността;
- оценка на обхвата и качеството на дългосрочните социални услуги и грижи за възрастните хора.

Чрез извършването на конкретни многопрофилни анализи се представят национални тенденции и се синтезират оценките за въздействието на определените детерминанти върху активния живот на възрастните хора и възможности за насърчаването му, вкл. в европейски контекст.

ГЛАВА ПЪРВА

НОРМАТИВНА БАЗА ЗА ПОСТИГАНЕ НА АКТИВЕН ЖИВОТ НА ВЪЗРАСТНИТЕ ХОРА

1.1. Европейски нормативни документи за активен живот на възрастните хора

Определянето и систематизирането на основните детерминанти за постигането на активен живот на възрастните хора предоставя възможности за анализ и оценка на съществуващите нормативни документи, които в своята съвкупност и взаимозависимост обуславят необходимостта от тяхното обвързване, комплексно тълкуване и прилагане. От тази гледна точка в изследването се използва понятието „нормативна база“ вместо правна рамка/уредба. Нормативната база включва не само правните/законовите, но и други програмни документи, които създават предпоставки, условия и изисквания за осигуряване на благоприятна среда за активен живот на възрастните хора в основните детерминиращи жизнени сфери. Тези документи освен чисто правните, имащи задължителен характер, включват и такива, които определят конкретните цели и задачи, приоритетните политики и мерки за реалното постигане на активен живот/стареене на възрастните хора – стратегии, концепции, платформи, проекти, национални доклади, декларации, становища и резолюции на компетентните европейски органи

С цел да се направи реална оценка на нормативната база е необходимо преди всичко да се изясни същността и съдържанието на използваното понятие „**активен живот/стареене на възрастните хора**“. В европейското изследователско пространство съществуват сходни определения на това понятие. Незначителните различия се дължат на различната степен на трудовата активност и заетост на възрастните хора.

В Европейската стратегия за заетост (1997 г.) се определя какво би трябвало да обхваща активното стареене и особено от гледна точка на перспективното развитие на ЕС. На по-късен етап (2001 г.) се дефинират и основните насоки за развитие и политиките за активно стареене. С цел тяхното реализиране са систематизирани нормативни критерии за активно стареене. Те отразяват възможностите за заетост на по-късните фази на трудовия живот, съобразени са с индивидуалната свобода

на възрастните хора да вземат решения за заетост, както и за съчетаването на платения и неплатения труд.

Специално внимание на същността и съдържанието на едно от най-големите предизвикателства на XXI век – „активното стареене“, се отделя в приетата „Резолюция на Европейския парламент“ от 2015 г., в съответствие с доклада за прилагане резултатите и цялостната оценка на Европейската година на активния живот на възрастните хора и солидарността между поколенията (2012 г.). Европейският парламент отчита демографските прогнози за 2050 г., когато средната възраст на населението в ЕС ще бъде над 50 години, а продължителността на живота може да се повиши с още 5 години. Тези обстоятелства изискват в особено висока степен разширяване на политиките за активен живот/стареене, които да се разработват през целия жизнен цикъл на гражданите на ЕС.

В посочената Резолюция на Европейския парламент, се изтъква, че *активният живот на възрастните хора е процес на оптимизиране на възможностите за участие в обществения живот, с оглед на осигуряването на достоен стандарт и повишаващо се качество на живот.* От тук следва направеният извод, че политиките за активен живот на възрастните хора трябва да повишат техния потенциал за „физическо, социално и душевно благосъстояние“ през целия им живот.

Подобно е съдържанието на понятието „активен живот“, дефинирано от Световната здравна организация, а именно: *участие на възрастните хора в „социалния, икономическия, културния, духовния и гражданския живот“*, като по този начин допринасят за качеството на живот на своите семейства, общности и нации.

Важни постановки за същността на активния живот на възрастните хора се съдържат в Конвенцията на ООН за защита правата на възрастните хора. Европейският парламент оценява Конвенцията като гарант за равен достъп до „политически, икономически, здравни и културни права“. Същевременно тя представлява важна платформа за промяна на нагласите на възрастните хора и остаряването в световен мащаб.

Правят впечатление дефинираните от Европейският съвет (2010 г.) *елементи на активния живот на възрастните хора.* Те притежават по-конкретен характер:

- удължаване участието на възрастните хора на пазара на труда и в трудовия живот, което ще бъде ценен принос за подобряване на икономическите резултати;

- предаване на трудови умения на по-младите участници в трудовия процес;
- адаптиране на работните места към здравословното състояние на работещите възрастни;
- придобиване на нови знания и умения чрез осигурен достъп до образование и обучение през целия живот и други важни елементи на активния живот/стареене, които им осигуряват достоен и независим живот.

Параметрите за активен живот на възрастните хора са формулирани и от Европейската комисия в Съобщение от 1999 г., с наименованието „Европа за всички възрасти“. От тази гледна точка *същността на активния живот на възрастните хора се състои предимно в създаването на предпоставки и възможности за удължаване на трудоспособната възраст, което от своя страна води до по-късно пенсиониране, със запазване на активността за продължаване на трудовата заетост.*

Интерес представляват определените дейности, които се включват в активния живот на възрастните хора в научно-приложно изследване, извършено от американски учени³. В него е възприето понятието „продуктивно стареене“, което ясно насочва и към дейности, извън свързаните с трудовата сфера, т.е. в по-широк смисъл:

- обучение и самообучение с цел постигането на платена заетост;
- домашен (неплатен) труд;
- неформална дългосрочна грижа за внуци;
- поддържане на добро здравословно състояние;
- гражданска активност;
- участие в т.нар. „самоподпомагащи процеси“ (self-help programs);
- почивки, спорт, хобита, изкуства.

Очевидно така формулираните дейности на продуктивното стареене реално изпълват съдържанието на активния живот на възрастните хора и позволяват да се разработват съответни обосновани стратегии като основа за вземане на работещи решения.

В тази насока, в изследване на проф. Зарева, понятието „активно стареене“ *обхваща както активното включване на по-възрастните хора в икономическия, социалния, културния и политическия живот, така и осигуряването на оптимални възможности на техния добър*

³ Анализ на изследването „Productive Aging“ се съдържа в том 4 „Produktivität in alternierenden Gesellschaften“, който е част от по-обхватна публикация, състояща се от 9 тома с общо заглавие „Altern in Deutschland, Abhandlungen der Deutschen Akademie der Naturforscher, 2009.